

1600-luvun mutkikkaita virkkeitä

Virkkeistyksen ja lauseistuksen pulmia

Nykysuomen virkerakennetta on viime vuosina tutkittu kvantitatiivisesti sekä kirjoitetun että puhutun kielen osalta; aineistona ovat olleet neutraali asiaproosa (HKV 1980), yleiskieli ja murteet (IPK 1989). Näiden tutkimusten lauseistuskriteerit eivät ole täysin identtiset, mikä vaikuttaa jonkin verran tulosten vertailukelpoisuuteen. Myös vanhan kirjaruotsin virkerakenteesta on tuore kvantitatiivinen tutkimus (Saari 1987), jonka lauseistusperiaatteet poikkeavat melkoisesti nykysuomen tutkimuksissa noudatetuista. Vanhan ruotsin tutkijat ovat joutuneet ottamaan kantaa samoihin ongelmiin, joihin 1600-luvun suomea tutkiva törmää. Tehdyt ratkaisut eivät kuitenkaan sellaisinaan sovellu vanhan kirjasuomen analyysiin: toisaalta suomen kielen rakenne on erilainen, toisaalta tutkimustuloksia on voitava vertailla nykysuomesta saatuihin. Tästä syystä on turvauduttava jonkinlaiseen kompromissiin.

Tarkastellessani 1600-luvun virkerakennetta olen noudattanut Lauseopin arkiston laskentaperiaatteita (IPK 1989: 20–28), mutta olen samalla ottanut huomioon vanhan suomen erikoispiirteet. Ongelmat ovat osaksi samat kuin puhutun kielen jaksottelussa. Välimerkit eivät vanhassa kirjakielessä useinkaan osoita semanttista kokonaisuutta, joten virkkeistyksen perustaksi ei käy graafinen virke (ks. näytteitä 1–4). Jaksotellua hankaloittavat myös anakoluutit, rinnasteisten lauseliitosten löyhyys sekä eräiden konektorien nykyisestä poikkeava funktio. Niinpä relatiivisanalla alkava lause on määräkontekstissa tulkittava päälauseeksi (vrt. Nyström – Saari 1983: 78), eikä *että*-konjunktio välttämättä aloita sivulausetta vaan toimii semanttisesti tyhjänä täytesanana (sa-

masta ilmiöstä murteissa IPK 1989: 87). Usein muulloinkin virkkeistyksessä on käytettävä omaa harkintaa. Lauseistuksen ongelmana ovat etenkin mutkikkaat alistussuhteet ja lauseita halkovat prityyppiset kiilat. Esimerkkinä virkkeistysvaikeuksista tekstinäytteet 1–4. Olen kursivoinut ongelmakohtat ja maininnut kunkin näytteen jäljessä, miten olen tapauksen ratkaissut.

(1) Ja waicka Apostoli P. Pawali ymmärsi cuolemans hetken läsnä olewan, puolittain hänen cowasta Fangiudes-tans ja cahleistsans, puolittain Tyrannin wihast ja uhcauxist. *Sillä* se on tosi cuin wijsas Salomon sano: Cuningan wiha on cuoleman sanan Saattaja Prov. 16:14. *Cuitengin* Opettajat enimmäst ajattelawat, että Pyhä Hengi on hänelle ilmoittanut hänen cuolemans hetken. Thur A4a
(1 virke, 6 lausetta)

(2) Ja cosca hän paljon waiwa oli kärsinyt, pijnattu, cuoletettu, ylitzen woittanut synnin, helwetin ja cuoleman, nijn hän on ylösastunut corckiu-ten ja fangiuden fangixi wienyt. Eph. 4:8. *Ja* on nyt ey waiwon Adelsmies, waan coco maan Cuningas. Kex A4b
(1 virke, 8 lausetta)

(3) Patriarchasta Jacobista on opettaja Augustinus merkitäxens ottanut, että cosca hän aiwan cowin rupeis murhettiman Cahden Poicans Josephin ja Benjamin tähden, nijn Jumala sitten eij itzens hänelle nijn julkisest ilmoittanut cuin ennen. *Pättäen* sijtä, että nijncawwan cuin Mailmallinen Suru on meidän Sydämmeäm nijn eij Taiwallinen Lohdutus saa sinne sia. Proc 1681 A3a
(1 virke, 5 lausetta)

(4) Christus wäähä ennen näitä sanoja edestuotta wertauxen, Ihmisestä joca läxi muille maille, cutzui palweljans, ja andoi heille tawarans *yhdelle* hän andoi wijsi Leiwiskätä, toiselle caxi, ja colmannelle yhden, ja jocaitzelle warans jälckin, ja meni cohta matkans. Kex A 4a
(2 virkettä, 6 lausetta)

Vanhan saarnakielen virkerakenne

Olen laskenut taajuusluvut käsin ja tyyntynyt tästä syystä suppeahkoon tekstimäärään: aineistoni kahdestatoista saarnasta on kustakin analysoitu noin 800 sanetta eli 3–4 sivua. Tällöin tutkittavana on 9424 sanetta ja 1311 lausetta. (Mirja Saaren vanhan kirjaruotsin tutkimuksessa eri tekstilajien lausemäärä oli vaihdellen 1243–1738). Voidakseni vertailla taajuuksia yleiskielestä esitettyihin en ole tilastoinut lauseenvastikkeita (tapauksia on 46), vaikka vanhan kirjaruotsin ja määrätapauksissa myös asiasuomen tutkijat ovat katsoneet ne lauseiksi (vrt. Nyström – Saari 1983 ja HKV 1980). Kokeilin tulosten luotettavuutta laskemalla ensin frekvenssit vain puolesta aineistosta (kuudesta saarnasta); lopusta aineistosta lasketut luvut osoittautuivat lähes samoiksi. Tämä osoittanee, ettei laajempi aineisto juurikaan muuttaisi tuloksia.

Suomen yleiskielessä sivulauseita on noin neljännes lauseiden määrästä, 1600-luvun saarnoissa 48 % eli lähes kaksinkertainen määrä (aineistossa 622 sivulauseetta ja 689 päälauseetta). Ero näkyy tietenkin virkkeiden pituudessa: nyky-suomessa virkkeeseen sisältyy keskimäärin kaksi lausetta tai vähemmän, 1600-luvun saarnoissa noin neljä lausetta. Virkerakenteen erot käyvät ilmi taulukosta 1, johon on merkitty seuraavat tiedot: lauseiden määrä virkkeessä (L/V), sivulauseiden määrä yhtä päälauseetta kohti (SL/PL), sanojen määrä lauseessa (Sa/L) sekä sanojen määrä virkkeessä (Sa/V). Vertailun vuoksi taulukossa ovat mukana myös 1700-luvun alun ruotsinkielisestä uskonnollisesta proosasta lasketut frekvenssit (vrt. Nyström – Saari 1983: 70, 200–201 ja Saari 1987: 31, 56, 67).

TAULUKKO 1. Lauseiden ja sanojen määräsuhteet 1600-luvun saarnoissa.

	Saarnat (1600)	Yleiskieli	Usk. ruotsi (1700)
L/V	4,1	1,7	2,6
SL/PL	0,9	0,3	1,3
Sa/L	7,2	7,0	6,7
Sa/V	29,6	12,2	17,8

Luvut osoittavat, että virkerakenne on 1600-luvun teksteissä kompleksikkaampi kuin nykykielessä: kirjoittajat viljelevät runsaasti alisteisia lauseita. Toisaalta lauseiden sanamäärä on suunnilleen sama. Vanhan kirjaruotsin luvut kuvastavat laskentajärjestelmän eroja: lauseita ja sanoja on virkettä kohti vähemmän, koska virke on rajattu eri tavoin; sivulauseita on päälauseetta kohti enemmän, koska sivulauseissa ovat mukana lauseenvastikkeet ja sellaisiin rinnastettavat rakenteet. Jos tällaiset erot tasoitettaisiin, vanhan kirjaruotsin frekvenssit olisivat ilmeisesti hyvinkin samanlaiset

kuin 1600-luvun saarnasuomen. Vielä mutkikkaampi on virkerakenne saman ajan kansliaruotsissa sekä sellaiseen perustuvissa suomennoksissa: eri lauseituskriteerien mukaan päälauseetta kohti on 5–8 sivulauseetta, lauseessa on keskimäärin 10–15 sanaa, virkkeessä 50, jopa yli 100 (Forsman Svensson 1991: 140).

Konjunktioita ja konjunktioilauseita

Konjunktioiden runsas käyttö on tyypillistä vanhalle kirjakielelle. Virkkeenalkuisena niin päälause kuin sivulausekin al-

Havaintoja

kaa yleisesti rinnastuskonjunktioilla (ks. näytteitä 1, 2, 6); taajimmin käytettyjä ovat *ja*, *sillä*, *mutta*. En ole laskenut rinnastuskonjunktioiden määriä, koska tarkastelen lähinnä virkkeiden alistussuhteita. Sitä vastoin olen laskenut toisaalta erityyppisten sivulauseiden määrät

(relatiivilauseet, epäsuorat kysymykset ja konjunktioilauseet), toisaalta konjunktioilauseiden eri funktiot (taulukot 2 ja 3). Taulukosta 2 ilmenee sivulauseiden kolmen pääkategorian jakauma 1600-luvun saarnoissa ja yleiskielessä (vrt. IPK 1989: 38).

TAULUKKO 2. Sivulauseityyppien jakauma 1600-luvun saarnoissa (Sa) ja nyky-yleiskielessä (YK).

	Sa	%	YK	%
Relatiivilause	258	41,5	2394	34,9
Epäsuora kysymys	18	2,9	462	6,8
Konjunktioilause	346	55,6	3995	58,3
Yhteensä	622	100,0	6853	100,0

Taulukosta näkyy, että konjunktioilauseiden suhde muunlaisiin sivulauseisiin on jokseenkin sama tutkituissa tekstilajeissa. Relatiivilauseita viljellään 1600-luvun saarnoissa nykyistä taajempaan, mikä on yhteydessä partisiippien käytössä tapahtuneeseen kehitykseen: partisiipit ovat vakiintuneet tiivistyskeinoksi vasta nykysuomen kaudella. Epäsuora kysymys on ylipäättään pientaajuinen, mutta sen osuus on yleiskielessä saarnoihin nähden yli kaksinkertainen. Ruotsin vanhassa uskonnollisessa kielessä sivulauseityyppien jakauma on lähes sama kuin saarna-aineistossani (vrt. Saari 1987: 33).

Kun tarkasteltavana on pelkkä konjunktioilauseiden ryhmä (taulukko 3), vanhan saarnakielen ja yleiskielen erot ovat selvemmät: erifunktioisten sivulauseiden suosittuus vaihtelee. Yleiskielestä esitetyt tiedot eivät sellaisinaan ole vertailukelpoisia, koska tutkijat ovat teknisistä syistä laskeneet vain eri konjunktioiden määrät erottelematta niiden merkityksiä (IPK 1989: 77). Voidakseni kuitenkin antaa jonkinlaisen kuvan nykykielen suhteista olen merkinnyt taulukoon 1600-luvun konjunktioilauseiden kohdalle sellaisten yleiskielen konjunktio-

tioiden (yhteenlasketut) frekvenssit, jotka lähinnä edustavat kyseistä sivulauseita. Yleiskielen *että*-konjunktio on eksplikatiivinen, konsekutiivinen ja joskus finaalinen, joten osa esiintymistä kuuluisi konjunktioiden *niin että* ja *jotta* yhteyteen. Tämä lisäisi jonkin verran yleiskielen pientaajuisimpien konjunktioilauseiden (konsekutiivinen ja finaalinen) osuutta ja laskisi samassa suhteessa eksplikatiivilauseiden kohdalle merkittyä *että*-konjunktioiden määrää.

Taulukossa huomio kiintyy vanhan kirjakielen jakauman tasaisuuteen: erityyppisten sivulauseiden määrissä ei ole sellaisia eroja kuin nykykielessä. Eniten tekstilajit eroavat eksplikatiivi-, komparatiivi- ja konsekutiivilauseiden suosinnassa: eksplikatiivilauseita on yleiskielessä 1600-luvun edustukseen nähden ainakin kaksinkertaisesti: komparatiivi- ja konsekutiivilauseita on 1600-luvun konjunktioilauseista kolmannes, kun taas konjunktioiden *kuin*, *niin kuin*, *kuten*, *ikään kuin* ja *niin että* yhteisosuus on yleiskielessä vain seitsemisen prosenttia. (Vaikka tähän lisättäisiin konsekutiiviset *että*-konjunktiot, jäisi frekvenssi selvästi alhaisemmaksi kuin vanhassa saarnakie-

TAULUKKO 3. Konjunktiosivulauseet 1600-luvun saarnoissa (Sa) ja alistuskonjunktiot nyky-yleiskielessä (YK).

Sa (konjunktioilauseet)		%	YK (konjunktiot)		%
1. Eksplikatiivinen	73	21,1	<i>että</i>	1945	51,0
2. Komparatiivinen	65	18,8	<i>(niin) kuin</i> ym.	242	6,3
3. Temporaalinen	64	18,5	<i>kun</i> ym.	709	18,6
4. Konsekutiivinen	49	14,2	<i>niin että</i>	29	0,8
5. Konditionaalinen	31	9,0	<i>jos</i>	448	11,7
6. Kausaalinen	29	8,4	<i>koska</i>	163	4,3
7. Finaalinen	20	5,8	<i>jotta</i>	88	2,3
8. Konsessiivinen	15	4,3	<i>vaikka</i>	186	4,9
Yhteensä	346	101,1		3810	99,9

lessä.) Vertaileminen ja tekstiin viittaaminen samoin kuin seurausten kuvaaminen on jakauman perusteella tyypillistä 1600-luvun saarnatyyliille. Samantapaisen kuvan saa Mirja Saaren tutkimuksesta (1987: 33): uskonnollisen proosan frekvenssiluvut muistuttavat 1600-luvun saarnoista laskettuja, erona *att*-lauseiden suurempi määrä (runsas kolmannes konjunktioilauseista) sekä eräiden sivulause-tyyppien keskinäinen ranginvaihto. Komparatiivi- ja konsekutiivilauseet ovat toisella ja kolmannella sijalla – selvä osoitus siitä, että kyseisiä lause-tyyppejä viljellään juuri uskonnon kielessä. Mainittakoon, että konjunktio *niin että* on Lauseopin arkiston yleiskielen aineistossakin yleisempi uskonnollisissa teksteissä kuin muissa tyyllilajeissa (IPK 1989:81).

Kiilalauseita

Tekstilajien vertailu on osoittanut, että 1600-luvun saarnakirjailijat suosivat nykyiseen yleiskieleen verrattuna kompleksikasta virkerakennetta. Alisteisten lauseiden runsaus kuuluu ajan kirjalliseen tyyliin, mikä on ymmärrettävää senkin vuoksi, että kirjoittajat käyttivät latinankielisiä lähteitä. Osaltaan sivulauseiden määrää kasvattaa se, että vanha kirjasuomi suosii finiittilauseita useissa tapauksissa, joissa nykysuomessa on normaalisti nominaalirakenne tai muu il-

maus. Edellä olevat tekstinäytteet (1–4) ovat siinä mielessä mutkattomia, ettei niissä juuri ole sisäkkäisiä alisteita eli kiiloja. Koska sellaisetkin kuuluvat mm. esipuheiden ja elämäkertajaksojen tyyliin, esitän lopuksi neljä mutkikkaampaa tyyliä edustavaa virkettä (5–8). Olen kursivoinut päälauseet (myös rinnasteiset) sekä kunkin sivulauseen alun. Alisteiset lauseet on numeroitu juoksevasti siten, että rinnasteisilla lauseilla on sama numero. Virkkeessä 5 numerot osoittavat samalla alistusasteen (suhteen päälauseeseen ja muihin sivulauseisiin); virkkeessä 6 alistusasteita olisi tulkintani mukaan kaksi, muissa kolme. Kiilan katkaisemien lauseiden jatko on osoitettu hakasulkeissa olevalla numerolla.

(5) ¹Misä nyt sen Waldacunnan Cunnia seiso, ²joca Wanhurscaille ³jotca täsä Mailmas Pyhäst oikein, ja nuhtetomast, HErran Jumalan edes waeldawat, [²]walmistettu on, *sitä minä waiwainen Maan Mato, olen aiwan heico vlospuhuman.* Proc 1690:36

(6) ¹Ja *nijn cuin* nyt corkiast oppenu Herra Doct: JOHAN GEZELIUS Jumalan armollisen edes catzomisen jälkeen, Cuningaliseld Maij:tild on wallittu ja asetettu tämän Turun Hijppacunnan Pispaxi, ja Seuracunnan Esiemiehexi, ja JEsuxen CHristuxen Evangeliumin sarnajaxi, selittäjäxi ja edeswastajaxi. *Nijn on hänen Herraudens* ²nijn pian cuin tähän mahan oli

sisälle tullut (³*johon* Jumala andacon onne ja hyvästisiunausta) *cohta käynyt tutkimas Academat ja Schoulua, ymmärtäin heidän Oppians ja menestystäns, ja sijnä siwus arwannut juuri hywäxi, pitä myös Pappain cocousta, ja nijn on hänen Kirjans ulos lähettänyt, ⁴että* Papit caicki erinomaisest Kirkkoherrat, piti maan Pitäijst tällä ajalla Turun Caupingijn [!] (⁵*joca* on Pääcaupungi Suomes, ⁵ja *cusa* on Duomio Kirco ja Pispan istuin) [⁴coconduman erinomaisten tarpellisten asiain tähden. LPet 1670 A4a

(7) ¹*Nijn*cuin Jumala on andanut tälle meidän wähäiselle ja nyt Jumalan tykönä autualle weljellem JOHANNI GEZELIO yhden lyhyen ljän; *nijn eij hän ole myös paljo jättänyt jälkensä puhuttawa täsä mailmasa; waan ainoastans tämän, ²että ³sitte* cuin Jumala wanhurscasta oikeudestans ja käsittämättömästä Neuwestans, wijmeis P. Colminaisuden Sunnundaina, ylitze hänen racasten Wanhembains, ⁴*jotca* tälle Cunnoitettawalle Seoracunnalle hywin tutut owat; nijncuin sen suurimman osan Turun Caupungin asuwaisist, [³]lähetti yhden rascan, cuitengin isällisen curitoxen sen huikian Tulipalon cautta, ⁵*joca* heiden majoistans nimitetys Caupungis carcotti, ⁵ja heiden Asumasians tuhwaxi tasoitti; [²]On tämä meidän weliwainajam cahta päiwää sen jälkeen, nimittäin sinä 1. Junij, kellon 10. lyödes ennen puolda päiwää syndynyt täsä Marian Kircon Pappilasa, ⁶*joca* hänen lihalinen syndymäns tähän maailmaan myös ilman epäilemät jotakin kijruhdettin sen pelgon ja waiwan cautta, ⁷*cuin* hänen R. Äitins mainitusa waarasa ja onnettomudesa ulosseisoman piti. Hamm D2a

(8) *Sekä myös sentähden* [edellä: *olen minä tahtonut tämän työn pranttijn anda*] ¹*että* T. A. [= Teidän Armonne] tästä ymmärräis, ²*cuinga* walmis minä olisin ³*jos* woima nijn myöden annais [²]tekemään T.A.:llen caicke nöyrä palwelusta ja ahkeroitzeamaan sijtä, ⁴*että*

T. A. hywä ja corkia nimi pysyis ijancaickisesa muistosa, [²]sen suuren hywyden edestä, ⁵*cuin* T. A. täsä Maacunnas coco saarnawiralle yhteisest, ja erinomaisest minulle on näyttänyt ja osottanut, *toiwoden ⁶että* T. A. tahdois myös wielä tästedes, minun hywänä holhojanani, ja vscollisna auttajanani pysyä. lka 1659 esip.

LÄHTEET

- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1991: 1600-talets kanslispråk i svensk och finsk dräkt. Stilistik och finlandsvenska. Nordsvenska 8. Umeå.
- HKV 1980 = HAKULINEN, AULI — KARLSSON, FRED — VILKUNA, MARIA: Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tutkimus. Department of General Linguistics, University of Helsinki.
- IPK 1989 = IKOLA, OSMO — PALOMÄKI, ULLA — KOITTO, ANNA-KAISA: Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 511. Mänttä.
- NYSTRÖM, INGEGERD — SAARI, MIRJA 1983: Studier i äldre nysvensk syntax I. Allmän del. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B nr 7. Helsingfors.
- SAARI, MIRJA 1987: Studier i äldre nysvensk syntax III. Meningar, satser och deras konstituentier. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B nr 11. Helsingfors.

PIRKKO FORSMAN SVENSSON